

Herinneringen aan „Pieter Bruegel”
van Felix Timmermans

door

Dr. M. CORDEMANS

Op 31 december 1962 was het vijfendertig jaar geleden dat Felix Timmermans zijn *Pieter Bruegel* met een colofon besloot en schreef :

GEËINDIGD OM 7 UREN
'S AVONDS, TOEN DEN
ENGEL DES HEEREN
LUIDDE OP DEN ST. GOM-
MARUSTOREN, OP DEN LAATSTEN
DAG VAN 'T JAAR 1927, DEN DAG
VAN ST. SYLVESTER, GOD ZIJ
DANK, DAT HET AF IS GERAAKT;
'K HEB ER LANG AAN
GEWERKT, MAAR ER
VEEL GELUK
AAN GEHAD

Hij had er inderdaad lang aan gewerkt. Meer dan vijftien jaar voordien had hij, in een brief van 17 maart 1911, aan Flor Van Reeth geschreven dat hij er aan dacht « daar een schets van te maken waarin een blij mensenleven met een levenslustige architectuur samensmolten ». In die jaren werd hij hoofdzakelijk aange trokken door de kleurrijke, folkloristische uiterlijkheid en de uitingen van volkse leute in het werk van de schilder. Naarmate hij dieper tastte, veranderde zijn inzicht.

Op 27 december 1924 schreef hij aan Prosper Thuysbaert dat hij « volop aan Breugel aan het werken was » en toen we, in hetzelfde jaar, de uitgave van zijn *Schoon Lier*, als derde deel van de reeks *Eigen Schoon*, bespraken, vernam hij met onverholven belangstelling dat zijn vriend Jozef Muls, als tweede deel van die reeks, een essay over Pieter Bruegel had geschreven, waarvan de copij in die dagen reeds bij drukker Buschmann was. Hij wenste dit werk dadelijk in te zien, kon niet wachten tot het van de pers zou komen en heeft het dan ook in proef gelezen¹.

Zo pas had hij, op 31 mei, te Brussel een *Feestgroet aan Peter Bruegel* gebracht² en hem « een lacher, spotter, mystieke, triestige, tragische, satyriek, wijze en triomfante mens » geheten en zo de gespletenheid van zijn held in het licht gesteld. Hij zag hem « met een lach in de ogen en de weemoed in het hart ». Het viel hem niet gemakkelijk die tweespalt onder woorden te brengen en ze door de gebeurtenissen te illustreren. Op 17 augustus 1926 schreef hij aan Flor Van Reeth: « Breugel vordert nu stabiel, en 't zal een schoon boek zijn, maar 't is danig moeilijk omdat Bruegel een onduidelijke ziel had en altijd overhoop met zichzelf lag, gebonden aan de kleef der aarde en hunkerend naar de hoogste toppen. Dat is moeilijk die up en down laten komen op tijd »³.

Toen we hem aanzetten in zijn boek een breed beeld op te hangen van de tragische geschiedenis onzer zestiende eeuw, verzocht hij om zo veel mogelijk documentatie, maar liefst korte stukken, samenvattende nota's, want hij had geen tijd om dikke boeken door te nemen. We hebben hem die bezorgd. Ook vele boeken aanbevolen.

(1) J. Muls, *P. Breughel*, nr 2 van de reeks *Eigen Schoon*, Brussel, 1924, met 14 platen buiten tekst, gedrukt in een beperkte oplage van 225 exemplaren. In 1945 verscheen een tweede uitgave van dit « schitterend werk, geschreven met een lyrische gloed » dat vooral de cultuur-historische waarde van Bruegel's werk belichtte. Zie de volledige lijst van de 12 in de reeks verschenen werken (1924-1932) in: *Jubileum-catalogus van de N.V. Standaard-Boekhandel, 1924-1949*, uitgegeven ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van de uitgeverij.

(2) F. Timmermans, *Peter Bruegel*. Feestgroet uitgesproken op 31 mei MCM XXIV, Antwerpen, 1924, blz. 8.

(3) J. De Ceulaer, *Felix Timmermans*, Brugge, 1960², blz. 34.

Of hij die gelezen heeft? We geloven het niet. Hij trachtte, bij de ontleding van Bruegels figuur, liever zijn aanvoelingsvermogen en zijn verbeelding op te volgen en in zijn eigen gemoed te putten, dan zich in historische gegevens te verdiepen. Het was hem meer om de lachende, maar tragisch aangelegde mens Bruegel te doen omdat hij zichzelf in hem herkende.

In het kort maar degelijk essay, dat hij aan Felix Timmermans' leven en werk heeft gewijd, onderstreepte Hubert Lampo de persoonlijke betekenis van diens Pieter Bruegel. Hij erkende dit werk, in tegenstelling met anderen, als een der beste van de Lierse auteur omdat deze, als in de grond tragisch aangelegd mens, die lachte om niet te moeten treuren, zichzelf daarin zo kenschetsend heeft uitgesproken wijl « de humor voortdurend rondwaart in de buurt van de door de pijn veroorzaakte grijnslach; vervolging, leed en dood een bestendige aanwezigheid vertegenwoordigen en het menselijk tekort in schier ieder hoofdstuk aan de dag treedt »⁴.

« Uit het werk van Bruegel », zo getuigde Felix Timmermans zelf, « komt men met een lach in de ogen en de weemoed in het hart. Een tweespalt. Het leven is tragisch, maar de waarde van het leven is de tragiek in de ogen te durven zien. Toch leven! spijt al het vergiftig — belachelijk — kleine en het zondige, dat ons pikt en beslijmt, toch het leven groots en gelukkig kunnen overschouwen. Bruegel heeft die zin. Hij verstopt het menselijk-kleine niet, 't schrikt hem niet af: hij neemt het kinderlijk, goedig nu op in de symfonie van het geheel »⁵.

Terwijl Pieter Bruegel met zijn gezellen dronk « om hun angst onder water te zetten »⁶ en wenste « te weten te krijgen, wat niemand kan begrijpen, of waarvan niemand een begrip kan geven, n.l. de H. Drieuldigheid, de ziel van de dingen, de waarom, de kern, de amandel, de spiritus van het leven », ⁷ vond hij ten slotte uitkomst en berusting in 's mensen samenwerking met de Voorzienigheid: « God, wat maakt ge schoon dingen door ons handen! »⁸ In deze laatste zinsnede vinden we de neerslag terug van de vele gesprekken die hij daarover met zijn vriend Raymond de la Haye in vroegere jaren had gevoerd en die steeds, met de woorden van N. Berdiaev, herhaalde: « *Dieu a créé l'homme créateur... et c'est précisément l'épreuve de la liberté. L'homme ajoute de l'Être au monde. Il crée et il invente* »⁹. Zestig jaar later zou

(4) H. Lampo, *Felix Timmermans*, Brussel, 1961, blz. 16.

(5) In: *Honderd grote Vlamingen*, Brussel 19.

(6) F. Timmermans, *Pieter Bruegel*, Amsterdam, 1928, blz. 38.

(7) *Ibid.*, blz. 78.

(8) *Ibid.*, blz. 189.

(9) Zie daarover: M. Cordemans, *Raymond de la Haye*, Leuven, 1957, blz. 25.

Teilhard de Chardin het zo formuleren : « *Dans l'action, j'adhère à la puissance créatrice de Dieu; je coïncide avec elle; j'en deviens non seulement l'instrument mais le prolongement vivant* »¹⁰. Het is de houding van een gelovig mens die, door het Verbond met God te aanvaarden, zich met God vaster verenigt¹¹. Zo wordt de Geschiedenis gemaakt door het wederwoord van de mens op Gods scheppend woord¹².

Dit alles belette F. Timmermans niet dat hij aandacht zou schenken aan de historische omlijsting van de hoofdpersoon uit zijn verhaal. Wij hadden hem gesuggereerd een breed fresco te schetsen van de evolutie der zestiende eeuwse toestanden die hem, naar mate hij ze grondiger leerde kennen, met verstomming sloegen. Hij stelde belang in het ontstaan en de ontwikkeling van het Eedverbond der Edelen met aan hun hoofd Oranje, Egmont en Hoorn. Hij wenste te vernemen hoe het mogelijk was geweest, dat de roomse bevolking onzer gewesten zich zo gemakkelijk door nieuwlichters liet beïnvloeden, maar zag spoedig in dat, zoals A. van Duinkerken het uitdrukte, « voor hele volksgroepen de grootste waarde van het nieuwe in de sociale omwenteling (bestond), die zij daarvan verwachtten. De hogere geestelijkheid was in de zestiende eeuw de voornaamste bezittende klasse en haar middelen tot bezitsvermeerdering drukten zwaar op de bevolking, die reeds leed onder de zeer veel eisende belastingpolitiek... zeer zeker heeft het uitgedaagde verzet tegen de rijkdom der geestelijkheid meer bijgedragen tot de verspreiding der nieuwe religie onder de verpauperde massa dan bijvoorbeeld de begeerte om ontdaan te worden van de leer der wilsvrijheid of zich ontslagen te zien van de plicht tot heiligenverering¹³ ».

Felix Timmermans bracht dat onder woorden waar hij een hageprediker liet uitroepen : « Broeders in Jezus Christus ! ik groet u ! en bid voor u ! Ik smeeek u, thans naar mijn woord te luisteren. Ik ben gezonden door de Broederschap van Den Naakten Dolk, om de blijde boodschap aan de arme mensen te brengen. Ze zeggen dat wij ketters zijn. Ze liegen, de leugenaars, want wij vereren O.L. Vrouw en dienen de Paus van Rome en Keizer Karel. Maar wij zijn tegen de rijken en tegen al diegenen, die met de rijken meedoen, al was het tegen de Paus van Rome en tegen de lekkere

(10) A. Monestier, P. Mizaki, B. Leger, T. de Quénetain, *Pour comprendre Teilhard*, Paris, 1962, blz. 45.

(11) R. Guardini, *De gestalte der toekomst*, vert. G. Smit, Utrecht-Antwerpen, 1962, blz. 81.

(12) C.H. Dod, *The Bible to day*, vert. L. Witsenburg, Utrecht-Antwerpen, 1961, blz. 150.

(13) A. Van Duinkerken, *Dichters der Contra-Reformatie*, Utrecht, 1932, blz. 12.

Keizer Karel. Gij zijt arm, ik zie het. Ik zou liegen als ik anders sprak. Maar waarom zijt gij arm ? Ik zal 't u zeggen : omdat het geld, dat gij weinig hebt, in de zakken der rijken zit. Ziedaar ! Men houdt U arm. En de rijken zeggen : 't Is zalig arm te zijn. Maar zij eten hun buiken rond. Hoe armer gij zijt, hoe rijker zij zijn. En verandering komt er niet, of zij moeten lijk de dorens verbrand worden... gij moet bedelen, och, dat is zo plezant ! dan kunnen ze geven en daarmee kunnen ze in de hemel komen. Ge moogt ladderke staan om hen in de hemel te helpen... verdedig ze !... God heeft de wereld voor iedereen geschapen, maar zij pakken uw land, uw huis, en gij kunt uiteenvallen. Wat is er voor u ? Niets. Wat is er van hen ? Alles ! Dat moogt ge niet blijven uitstaan. Blijft niet janken, verdomme ! Bijt ! Bijt ! Staat op ! Verroert U ! Komt uit uw schelp en laat U gelden ! Gij zijt mensen, geen honden !... Houdt U gereed ! Sluit U aan bij ons, als onze donkere scharen over de landen zullen gaan ! Eer het koren gedorst wordt, zien de nachten rood van vuur en bloed, en uw voeten zullen hun lijken moeten wegtrappen om de weg voort te zetten ! In de steden zijn ze de messen al aan 't wetten; 's nachts spatten de gensters uit de slijpstenen. Allemaal zijn we broeders ! »¹⁴

Op hetzelfde ogenblik werden hoog in aanzien staande edelen, die op meer zeggenschap in staatszaken aanspraak maakten en door ontevreden abdijen werden gesteund, door de afwijzende koning gefrustreerd en in de opstand meegesleurd¹⁵.

« De aarde was 'ne kwade bol met een vingerdunne schelp, waarbinnen de hel roffelde. De Hemel was zo hoog en God zo ver. De mensen leefden in de walm van de zeven hoofdzonden. En elkendeen voelde, dat er grote dingen gingen gebeuren, straffen van wrede aard; en elkendeen probeerde zijn angst weg te lachten, te eten, te drinken, of te bidden¹⁶ ».

De beeldenstorm, de repressie volgt, met halsrechtigen, brandstapels en politieke terreur. De protestanten zijn gevluht naar het Noorden waar het Calvinisme met de vrijheid triomfeert. Het katholieke Zuiden had de vrijheid aan de einder zien glore, maar wordt voor een tragische keuze gesteld :

« Ik geloof, dat ons verzet naar de vaantjes is; en wel om deze reden, (zo vernam ik van hogerhand) dat al wat tegen Spanje is, onvermijdelijk ook het geloof laat vallen. Ze kunnen de begrippen « Spanje » en « geloof » niet uiteenschakelen. Ze zien 't als één ding, en dat ontnemt de gist aan 't verzet van onze kant... alles

(14) *Pieter Bruegel*, blz. 99-101.

(15) P.B. De Troeyer, *Lamoraal van Egmont*, Brussel, 1961, blz. 170.

(16) *Pieter Bruegel*, blz. 218.

wat anti-spaans wordt, komt allemaal terecht in 't vaarwater van de hervorming. 't Is zó erg, dat het moet gedaan zijn met aan anti-Spaanse propaganda te doen. Wij moeten kiezen tussen de vrijheid en ons geloof »¹⁷.

« Pieter zag zijn volk ondergaan. De Noord-Nederlanders vochten zich uit de knel van Spanje, en schoten er hun geloof bij in. Hier behielden ze 't; maar Spanje, de grote beul, hield hen klein, dom, gekneld en gekneveld, perste hen uit, richtte galgen en brandstapels op, — en 't volk verdoofde in een zenuwloze berusting, verloor ten slotte alle weerstandsvermogen en alle zelfwaardigheid: Van hoog tot laag kwam er domme dienstvaardigheid en knechtschap de vijand helpen...¹⁸ »

Dan valt het besluit in een bui van felle woede :

« Ewel, Pater, 'k zeg het ook : Verrek ! niet tot u, maar tot alle politiek — Verrek ! Verrek !... geen woord over politiek... die de godsdienst misbruikt...¹⁹ »

*
**

Op 7 januari 1928 (er stond verkeerdelijk nog 1927) wenste F. Timmermans ons « vooreerst een zalig nieuwjaar van harte ! En dat ge waarlijk deugd hebt aan het leven, met toch een tikje heimwee, of veel, naar de Hemel. Want contentement zou de wereld doen rotten. De mens moet steeds wat van een pijl van verlangen hebben. »

Dan deelde hij bijzonderheden mede over Bruegel. « Ja, Bruegel is af. Gisteren is Van Kampen geweest en heeft de eerste 35 blz. meegenomen om het eerste vel te drukken voor de reis²⁰. Ook heeft hij meegenomen, de bandtekening en de 5 eerste tekeningen. Ik zou hem reeds d'heft van het boek overgeschreven kunnen meegeven, maar ik moet er nog tekeningen bijmaken. De andere heft is nu ook ter overschrijving. »

Wat de inhoud betrof : « Van de 14 blz. die Pater De Pauw gelezen heeft is er niets in waar een deugdelijk mens kon graten in vinden. Maar daar er altijd gratenzoekers zijn, kunt ge die toch niet tegenhouden. »

Alhoewel de auteur, de uitgever Van Kampen en de uitgeverij Standaard-Boekhandel het eens geworden waren om eerst gezamenlijk een originele prachttuitgave van de *Pieter Bruegel* te laten ver-

(17) *Pieter Bruegel*, blz. 377.

(18) *Pieter Bruegel*, blz. 380.

(19) *Pieter Bruegel*, blz. 378-379.

(20) Timmermans bedoelt hier de jaarlijkse omreis van de vertegenwoordiger der uitgeverij, die de nieuwe publicaties bij de plaatselijke boekhandel gaat aanbieden.

schijnen, wenste de Nederlandse uitgeverij toch dadelijk over de copy te beschikken om die onmiddellijk te laten zetten. Daarom meldt Felix Timmermans : « Ziehier de uitrekening van Van Kampen die gisteren bij mij aan 't studeren is geweest. Ongeveer 335 bladzijden van de Pastoor 1e druk (niet die van De Sikkel, die bij Van Kampen) zou Bruegel bedragen. Maar hij is zinnens het in 2 delen uit te geven, en er zouden dus 8 bladzijden voor tittels bij die 335 blz. in *begrepen* zijn. Daaraan kunt gij nu misschien ook uwe berekeningen maken.

Wat de tekeningen betreft, daar er kleine zijn, een pinklid groot, en andere die een visietkaartje groot zijn, zal het moeilijk vallen, die als bij 't Hovenierken, in de boeken te plakken. Is 't de bedoeling dat de tekeningen gekocht worden, dan doe ik ze op een gepast papier daarvoor. »

Meteen zond Timmermans « hierbij ook het lijstje voor Prof. Boon. Ik hoop dat de zaak nu ineens doorgaat. Dan kunnen wij daarover mijmeren. En de mijmering van een ding is zoeter dan het ding... maar in dit geval ook ? »

Welke « zaak », welk « geval » ? Op ons initiatief had Prof. Kippenberg, de directeur van het Insel Verlag, voeling gezocht met het secretariaat van de Nobelstichting en de brochure bekomen, waarin de modaliteiten vermeld stonden om een personaliteit voor de toekenning van een Nobelprijs voor te dragen. Dit mocht o.m. door een hoogleraar worden gedaan. De Leuvense professor Boon verklaarde zich daartoe bereid, zorgde voor de aanvraag en zond ze, door bemiddeling van Kippenberg, met bovenvermeld lijstje naar de secretarie. Tegelijk aanvaardde Fr. Van Cauwelaert een exemplaar van de in Noorse talen vertaalde werken van Felix Timmermans aan Koningin Astrid te gaan aanbieden om zo de aandacht op de auteur te vestigen. Deze liet de fraai gedrukte boeken te Antwerpen bezorgen. Een tijdje nadien meldde Van Cauwelaert dat boeken, die ten paleize worden aangeboden, moeten ingebonden zijn. De opgezonden exemplaren waren gebrocheerd. Heeft hij ze laten binden ? Vermoedelijk niet, want, bij herhaalde navraag, kon geen bescheid worden verkregen. De voorgedragen kandidatuur werd ruchtbaar gemaakt in de pers en met sympathie begroet. Maar officiële steun bleef uit...

Bij de brief van 7 januari was een schrijven gevoegd van de Oostenrijkse kunstfirma Donner u. Truppe die een reeks uitzonderlijk mooie en op grote schaal uitgevoerde kleurreproducties naar werken van Pieter Bruegel had aan de markt gebracht en een vertegenwoordiger zocht in België voor de verkoop alhier. F. Timmermans stelde voor, dat de Standaard-Boekhandel op het aanbod zou

ingaan. « Een schoon zaak voor U. En nu vraag ik slechts, moest ik ooit nog eens een Breughelprent kopen, die door Donner u. Truppe geleverd kan worden, dat ik ze dan bij U kan laten meezenden, of bij U, of bij hem aan factuurprijs kan kopen. Als ik van U was, ik zou in 't voorstel van Donner bijten. »

Ten slotte dankte Timmermans voor de documentatie die hem, met het oog op zijn Bruegel, werd bezorgd. « En nu nogmaals dank voor de foto's van Brussel ! Ik ben er goed met geweest ! Zoudt ge nu nog van iemand kunnen horen, of de Krekelen Dries, wat op 't plan achter d'Hoogstraat aangegeven staat, waar nu 't justiciepaleis staat, of dit die heuvel was ? Die heuvel heette die de Krekelendries, of wat was de Krekelen Dries ? Ik heb We Coecke op de paardenmarkt laten wonen. Is dat goed ? In het hof van Commerce. Was dit een gasthof ? Ik verwacht daar gaarne een antwoordje op ! En ik groet U met nen hartelijken nieuwjaarspeperkoeken wens. »

Op 13 januari schrijft hij andermaal « alleen maar om over de tekeningen te vertellen. Ik weet niet hoeveel luxe-ex. er gedrukt worden. Ik denk 100. Maar indien ik voor elk 5 tekeningskes moet maken, dat is 500 !, dan zit ik er in October nog aan te werken. Schrijf mij dat ik U misverstaan heb en laat mij U genegen groeten ». Voor zijn familie bestelt hij alvast 8 luxe-exemplaren van de Bruegel.

We hadden Timmermans niet enkel om prentjes verzocht voor zijn Bruegel. Hij had ook aanvaard een titelvignet te tekenen voor de uitgave van *Onze Lieve Vrouw in de Doornkens* en voor een kleine novellenbundel van Vital Celen *Het Pastoorke van Vossendonck*, waarin deze auteur de leuke geschiedenis verhaalt van een zeer franskiljonse Mechelse monseigneur, die voor de gelegenheid monseigneur van Belle wordt geheten, waarmede echter de beruchte Van Ballaer was bedoeld. Vital Celen had dit bravourstukje door Theodoor Van Tichelen horen opdissen en haastig naverteld hoe deze studentenvervolger in het Vagevuur verplicht werd altijd maar opnieuw de Vlaamse Leeuw te zingen tot uitboeting van zijn zonden²¹.

« Ik heb dan maar doorgedreven » meldt Timmermans op de 18e van dezelfde maand. « Hierbij is het O.L.Vr. in de Doornkens²².

(21) Vital Celen, *Het pastoorke van Vossendonck*, Brussel, Standaard Boekhandel, z.j. Zie over het optreden van Mgr. Van Ballaer tegen de vlaamsgezinde collegestudenten : M. Cordemans, *Dr. August Laporta en « De Student »*, Leuven, 1959, blz. 316.

(22) *O.L.Vrouw in de Doornkens*, toneelspel in 3 bedrijven door H. Ghéon, vertaling van Felix Timmermans, Brussel, Standaard-Boekhandel, z.j. Uit het colofon leren we dat Henri Ghéon het stuk op 19 augustus 1924 te Maison Neuve voltooide.

Dat is een. Ik heb medeen het stukske van de heer Celen gelezen over het pastoorken van Vossendonck. Ik vind het plezant, en een goede kluite uit onze Vl. strijd. Maar ik vrees nu de geestelijke overheid zich zo plots in de Vl. Beweging zet en er de zonde bijhaalt, of z'er laat bijhalen door anderen die de Vl. Beweging niet genegen zijn, dat dit vertelsel zeker zal verboden worden. Ik heb er de schets van de tekening bijgevoegd waar de monseigneur de Vl. Leeuw zingt. — Indien g'er liever een andere hebt, dan doe ik dat gaarne. Ik heb alleen maar geïllustreerd wat ik gelezen heb. Het toppunt van het boek. Maar in deze tijd van voorzichtigheid weet ik niet hoe dit door de lezers opgevat wordt. Gij hebt daar misschien een beter oordeel over, en ik schik mij gaarne naar uw verlangen. »

F. Timmermans meldde verder een nieuwtje : « Nu is Symforosa ook in 't Pools verschenen, vertaald door W. Mayer, uitgegeven in de « Huisbibliotheek » Warschau, met 10 kleurplaten ». Ten slotte een vraagje : « Is dat ding van Prof. Boon al naar ginder ? » en een verzoek om « antwoord voor dit tekeningsken ».

Het « ding » van Prof. Boon (de kandidaatstelling bij de Nobel-Stichting) was inderdaad verzonden, maar had geen reactie uitgelokt...

Intussen werkte Felix Timmermans aan de prentjes voor de Bruegel. De 24e januari heet het, dat « er zullen ongeveer een 70 à 75 tekeningen inkomen. Grote en kleine zoals in de Pallieter. Die dienen dus voor de « grand luxe ». Dat komt dus (op) vijf à 6 tekeningen.

De verbeteringen gaan hun slakkengang. Vandaag heb ik er een knauw in doorgezet. Van alle zijden krijg ik tot hiertoe bericht dat het boek schoon zal zijn. Maar dit is een oordeel naar de fragmenten. Het boek moet in zijn geheel gelezen worden natuurlijk.

Dinsdag 31 oct. gaat te Rotterdam de 100e voorstelling van Leontientje door het Hofstad-toneel. 't Kan tellen.

Ik zou gaarne te Leuven zijn op 31 maar ik moet te Mechelen-aan-de-Maas een voordrachtje geven.

De maand februari is nog druk. Dan kan ik beginnen met te knutselen aan de schilderijkens en dan kom ik dat van U naar

Felix Timmermans voegt daaraan toe, dat « dit meigeurig toneel vol lentebloesem en vroomheid wierd vertaald op aanraden van Prosper Thuysbaert, notaris te Lokeren en vriend van H. Ghéon, en is alzo te Lier met schokskens en brokskens begost en nog eens hernomen, tot er ineens de volle geut in kwam en het in vier dagen af was, op 3 september ; vol fouten en gebreken, maar vol goede wil en liefde ! En geef mij nu een pot wijn te drinken, staat er steeds op het einde der oude handschriften, maar bier is ook goed ».

Linkebeek brengen. Intussen zie ik U nog te Lier. Met de volgende post volgt het tekeningsken van Celen²³ ».

pelde ze met een heeten neus naar huis. § Na den kerkgang met een feestje van korentenbrood en doorhionigd bier, stond de moeder met het kind in den arm zelf in te schenken. § Ze leefde hevig voor heur kind en zei soms, wanneer z' het als een kelk omhoog stak : « Ik wist niet dat er zooveel geluk bestond ! » § Er lag een klare lente over 't dorp en den Dommel ; er waren veel geuren en koleuren van bloemen, mest, boter en roze radijskens, en kladden vogelen vlogen overenweer uit de zwijgende mast- en andere bosschen.

Van die deugdelijke lucht wierd het kind doordrenkt, van die kleuren en dat licht, van die grond- en biergeuren, van die sterren en die stilte, van dien wind en die trage schemeringen. O Brabant malsch en frisch, als men erop trapt dan komt er melk uit ! § De moeder at de groenten, het brood, 't gepekeld verkensvleesch, de eieren, het fruit en al de gunsten van dit land, en zij goot de ziel van dit schoone land van Brabant langs-

4 heen heur borsten in heur kind. § Het kind had groote, bruine oogen, 't zag gulzig en verbaasd, en 't pakte gretig naar de koleuren. § Tegen dat het September wierd, als de bloemen hun laatste couragie geven, en ze niet meer weten hoe vinnig mogelijk te rieken, dan

(23) De schilderijtjes, waaraan Timmermans moest knutselen, waren bedoeld voor de tentoonstelling van zijn teken- en schilderwerk, die in de zaal Dirk Bouts, op de eerste verdieping van het bijhuis van de Standaard-Boekhandel te Leuven (de vroegere Vlaamse Boekenhalle) zou gehouden worden en daar een niet gering succes kende.

Daar het prentje met de zingende monseigneur, zoals de tekenaar het vermoedde, misschien aanstoot had kunnen geven, hadden we om een ander ontwerpje verzocht. Op 26 januari zendt hij « hierbij het tekeningske voor het werk van Celen: 't Pastoorke van Vossendonck als hij triestig op de stoel neerzakt en de meid Ballo hem meewarig beziet. Gedrukt zal het hem wel doen. Maar illustratie is niet in mijnen aard, 't moet bij mij meer verluchting zijn. Natuurlijk is het andere tekeningske met de zingende kardinaal voor U! »

Te Brussel wachtte men ongeduldig op de eerste bladzijden tekst van Pieter Bruegel om die af te drukken in een statige prospectus. Van de uitgever Van Kampen hadden we vernomen dat er, op de eerste bladzijde, een zeer fraaie tekening van een schip voorkwam, die een voortreffelijke indruk maakte. Even aandringen bij de auteur, die op 30 januari antwoordde: « Ge vraagt naar de 20 eerste bladzijden van Bruegel. Maar hebt ge het eerste vel druk nog niet ontvangen van Van Kampen ?

Ja wel toch, want gij hebt over dat schippeken op de eerste bladzijde gesproken. Ik verwacht van dit vel nog een revisie, want er waren nog fouten in. 't Is bij u ook voor de prospectus, en dus moet het puur zijn. 't Best is dus U direkt naar Van Kampen te wenden. Of wilt ge dit wel, half onverbeterd. Schrijf mij rap, en 'k zal U voldoen ».

Aan het slot, nog een nieuwtje: « De thesis van Dr. Rutten is wat uitgesteld. »²⁴

De 4 februari kwam Timmermans naar de kantoren van *De Standaard*, maar trof ons niet. Daarom zond hij een drukproef « met de fouten er in. Gelief het mij weer te sturen, want ik heb het nodig. » Op de 22e verzoekt hij dringend een luxe-exemplaar te reserveren voor zijn goede vriend Verwiel en versiert zijn kaartje met een bloemstuk dat door een lachend zonnetje op die tweede lentedag wordt beschenen. Om het proeflezen te bespoedigen, trokken we naar Lier en de 9 mei waren de verbeteringen flink gevorderd. Maar Timmermans bracht al maar door nieuwe wijzigingen aan! Hij kon moeilijk een fiat geven. « Als ge Bruegel overdrukt zoals Van Kampen hem stuurt », schreef hij, « moet ge hier en daar toch opletten. Zo b.v. bladzijde 78, bovenste regel,

(24) De « *Theses quas cum dissertatione cui titulus Felix Timmermans... pro grado doctoris litterarum neerlandicarum... F.J. Theodorus Rutten, ex Schinnen (Holl.) ... die XV mensis Februarii, hora IV ¼, anno MCMXXVIII* » te Leuven verdeelde, verscheen in boekvorm bij Wolters te Groningen en bij de N.V. Standaard-Boekhandel te Brussel.

Deze origineele editie van « Pieter Bruegel, » den 11^e Juli van 1928 uitgegeven door de N. V. Standaard-Boekhandel te Antwerpen-Brussel-Leuven, is gezet uit de Nicholas Cochin van XVIII, verlucht met acht en zeventig teekeningen van den schrijver en gedrukt op de persen van J. E. Buschmann te Antwerpen. De oplage werd beperkt tot 207 exemplaren — 100 voor Nederland en 107 voor Vlaanderen — waarvan 7 op Keizerlijk Japansch, gemerkt A-G; 10 op geschept Auvergne, genummerd I-X en 150 op antiek getint Ingres, genummerd 11-200.

Felix Timmermans

Dit is nr. VI

Standaard-Boekhandel

Buschmann

Het boek verscheen op de 11e juli van 1923. Voor de samenstelling van het colofon hadden we ons laten inspireren door de manier waarop de handteekeningen der gevolmachtigden, naast hun zegel, op internationale verdragen worden aangebracht. Zo kon men dan, onder de verklaring van de samenstelling van de originele uitgave, de in het rood gedrukte eigen vignetten van Felix Timmermans, van de uitgeverij Standaard-Boekhandel en van de drukkerij Buschmann aantreffen, terwijl de auteur van het boek, de hoogbejaarde stichter van de drukkersfirma en de schrijver dezes voor de uitgeverij tekende.

De mooiste vellen van het boek werden door de firma Buschmann op de Wereldtentoonstelling van Parijs te pronk gelegd en aldaar met een gulden medaille vereerd.

staat het bijeen gevloekt van drukfouten. 't Moet zijn : langs hil en dal hielden de huizekens hun deuren en vensters gesloten. 2e regel moet zijn : door de reten van de... derde regel moet zijn : deuren. Blz. 115 7e deeltje 1e regel laatste woord : schemerende blz 126 2e deeltje 8ste regel : schilders. En zo nog andere klein dingen. 't Is altijd beter dat z'eens overzien worden. Op één na, heb ik alle drukproeven van Pieter ontvangen. Dees maand verschijnt het nog.

Ja, met de Witte komt het in orde. »

En, werkelijk, op 29 mei meldt hij « haastig, rap, warm, maar genegen » dat « Pieter Bruegel is hier heelhuids aangekomen » en « nu zijn we aan De Witte bezig. »²⁵ Intussen had de Antwerpse drukker Jozef E. Buschmann van de luxe-Bruegel een statige foliant gemaakt, die, met zijn 413 bladzijden, in zijn drievoudige verschijning, op Japans, Auvergne en Ingres, indruk maakte²⁶.

(25) F. Timmermans had aangenomen een stel prentjes te tekenen voor de vijfentwintigste uitgave van « De Witte » die, in een mooi kwartoformaat, door de Standaard-Boekhandel werd gereedgemaakt. Intussen had F.T. meegewerkt aan de Pallieterstoet te Lier en kon hij eerst op 22 juni mededelen dat « nu de feesten voorbij zijn, zijn we de Witte aan 't zwart maken ». Deze prachteditie zou aan de markt worden gebracht na een feestelijke receptie van Ernest Claes in het Paleis van Schone Kunsten te Brussel. Nadien hebben we dan een exemplaar aan Prof. Kippenberg en het Insel-Verlag gezonden met de vraag of dit boek niet bij de Duitse lezer in de smaak zou vallen. Het antwoord kwam dadelijk en luidde positief. Felix Timmermans introduceerde zijn vriend bij het Duitse publiek en beiden zijn er twee van de meest gelezen auteurs gebleven.

(26) De originele uitgave (1928) werd op de drukkerij van J.E. Buschmann te Antwerpen met de hand uit de Nicholas Cochin van Deberny en Peignot gezet en vormde een zware in quarto raisin van 412 bladzijden. De oplage bedroeg 207 exemplaren (100 voor Nederland en 107 voor Vlaanderen), waarvan 7 op keizerlijk Japans, 10 op geschept Auvergne en 150 op antiek Ingres. Bij ieder luxe-exemplaar werd een suite van originele tekeningen van de auteur gevoegd. De exemplaren op Japans en op Auvergne waren voltekend nog voor het prospectus verscheen.